

ПРОСТРАНСТВЕНО ПРОЯВЛЕНИЕ НА СИЛАТА В СЪВРЕМЕННАТА ГЕОПОЛИТИКА

*Вилиян Кръстев*¹

Статията е посветена на обяснението в съвременната геополитика като материя на познанието. Разгледани са основни концептуални и предметни на геополитическия анализ категории като пространство, власт и сила; факторите за акумулиране на власт със създаване на полета на силата, поляризиращи пространството; субектите на геополитиката и произтичащите от тях процеси на съперничество, експанзия и доминация. Сред измеренията на силата, изразяващи „тежестта“ на геополитическите актьори, специално отношение се отдава на „меката сила“ в контекста на критичната геополитика. В семантичен план „меката сила“ носи черти на символно и образно значение, представляваща основен нематериален капитал на субектите за постигане на доминация и конкурентоспособност. Отстоява се тезата, че геополитиката като познание е насочена към пространствено идентифициране на формите на власт и сила от различни субекти (териториално-политически, икономически, институционални) с относителна континуалност във времето. Тази особеност е обусловена от проследяване на тенденции в поведението на геополитическите актьори и закономерности при проявление на факторите за постигане на сила.

Ключови думи: геополитика, власт, сила, пространство, експанзия.

¹ Икономически университет – Варна; viliank@ue-varna.bg

SPATIAL MANIFESTATION OF POWER IN MODERN GEOPOLITICS

Viliyan Krastev

The article is devoted to the explanation in modern geopolitics as a matter of knowledge. Basic conceptual and geopolitical analysis categories such as “space”, “power” and “force” are examined. Also, the factors of accumulating power with the creation of force fields polarizing space, the subjects of geopolitics as well as the resulting processes of rivalry, expansion and dominance are presented. Among the dimensions of power expressing the “weight” of geopolitical actors, special attention is given to “soft power” in the context of critical geopolitics. In semantic terms, “soft power” carries features of symbolic and figurative meaning, representing the main intangible capital of the subjects to achieve dominance and competitiveness. The thesis is defended that geopolitics as a knowledge aims at spatially identifying the forms of power and strength from different entities (territorial-political, economic, institutional) with relative continuity over time. This feature is determined by tracking trends in the behavior of geopolitical actors and regularities in the manifestation of the factors for achieving power. Due to latent processes and opportunities not realized in history, the explanation in geopolitics is not always unambiguous. It cannot be crudely patterned and reduced to simplistic interpretations from the time of the classical period. The explanation in geopolitics also is required dialectics, and on its basis - hypotheses, scenarios, forecasts.

Keywords: geopolitics, power, force, space, expansion

ВЪВЕДЕНИЕ

Едва ли ще се намери друга област на познанието, която за сравнително кратката си история да е предизвикала силна възторженост, а впоследствие разочарование и неприязън и отново възторженост, както геополитиката. От всичко обясняваща до „лъженаука“² и своеобразен „компас“ за политическо ориентиране, бурното и противоречиво нейно минало е продиктувано от непрестанен стремеж на хората към овладяване и властване върху земното пространство. Установила се като благодатно поле за проектиране

² Особено конфузен е периодът на нацистко и фашистко минало на геополитиката в Германия и Италия през 20–40-те години на XX в., когато се превръща в инструмент на експанзионистките стремежи на нацистката доктрина. След разгрома на Третия райх токсичността на нацизма е претекст геополитиката да бъде обявена за „псевдонаука“, „окупационна доктрина“, „расистка идеология“, „интелектуална отрова“, а самият термин да изпадне задълго табуизиран в научните и обществените среди (Antonsich, 1996; Wolkersdorfer, 2001; Колосов, Мироненко, 2002; Jean, 2007; Marconi, 2016; Dodds, 2023).

на различен род пространствени стратегии, някои от които прерастват в модели на геоструктурна форма на политическата реалност, геополитиката се обвързва с национални и корпоративни интереси на основните изразители на силата и властта – държавите и коалициите – в стремеж към териториална експанзия.

Геополитиката днес е ознаменувана от проявлението на различни процеси и за нея се говори навсякъде. Като познание и способ за разплитане на проблеми от властови и конфликтен характер тя присъства от университетските аудитории и академичните издания до журналистически публикации и коментари в ежедневния дискурс на медиите. В множество от случаите обаче съдържанието ѝ се третира фриволно, неуместно и дори погрешно, което създава объркване за същността и обяснителния похват на анализ. Дръзналите да използват геополитиката като аналитичен инструмент, но непознаващи значението ѝ, изпадат в заблуждение, че е инвариант на външната политика и международните отношения на страните. Това е една от причините за нейното неправилно препращане към въпросите на дипломацията и историческите модели на международно поведение на държавите и коалициите. Друга подвеждаща практика, особено при разплитане на проблеми, засягащи национални/регионални интереси, е ангажиране на геополитиката с носталгия по минало величие, идеологически стереотипи, възжеления или неприязън към определени страни и народи. Подходът с емоция в подобни случаи замъглява съзнанието и превръща геополитиката в субективна материя, пропита от спекулативни интерпретации и прогнози.

В качеството ѝ на обяснителен способ геополитиката няма за задача да показва или доказва кои са добрите и кои лошите, кои имат право и кои не. Потенциалът и властовите отношения между изразяващите я субекти се анализират без компромиси и съображения от ценностен характер. Освобождаването от идеологически предразсъдьци и субективни перцепции отваря врати към обективен прочит на познанието за геополитика. От така заложената постановка на проблема цел на статията е конкретизиране на геополитиката като аналитична материя в качеството ѝ на обективен способ на познание.

ПРОСТРАНСТВО И ВЛАСТ

Терминът *геополитика* произлиза от гръцките думи: *γῆ* – земя, и *πολιτική* – политика. Логически земята препраща към съдържанието на всичко онова, което обуславя своеобразието на местата, а политиката – към формите на асоцииран живот, свързани първоначално с града (*πόλις*), а впоследствие с организацията на държавата като основен изразител на власт-

та. Префиксът *geo* препраща към различните начини на идентифициране, при които „географията въздейства върху човешката дейност“ (Dodds, 2023: 9–10), или с други думи, как географията влияе върху организацията на политическия живот (в т.ч. начините на териториален контрол и трасиране на адекватни управленски модели), социалното поведение, наклонностите на субектите към териториална експанзия и т.н. Това прави формите на политически живот с отложена върху местата власт разнообразни, но и подложени на непрекъсната трансформация от характера на техните възможности и призивите на външната среда на различни пространствени равнища.

Разглеждана като научно направление, идейно течение или практическа дейност, геополитиката е неразривно свързана с категорията *пространство*. Сред известните на науката разновидности на пространството (философско, географско, геоложко, математическо, астрономическо, психологическо и др.) геополитиката оперира с *географското пространство* (*геопространство*). В качеството му на вместилище на времето и материята то притежава черти на специализирано, функционално и тясно свързано със земната повърхност. Посредством него геополитиката изразява предметната и проблемната си същност на концептуален синтез с „недвусмислена препратка към ролята на географията в политиката“ (Желтов, Желтов, 2009: 34).

Независимо че геополитиката съпътства историята на властовите субекти към овладяване и доминиране на пространството от зората на човечеството, появата ѝ като област на познанието е ознаменувана едва в края на XIX – началото на XX в. в трудовете на немския географ Фридрих Ратцел и шведския политолог Рудолф Челен. Като обяснително средство функцията ѝ изначално се свежда до изследване на географските фактори (преимуществено физикогеографски) на определено пространство, диктуващи политическите белези на държавите и отношенията им към външния свят. Значението на географията обаче не е статично, а се променя под влияние на активността на хората. Различните начини на овладяване и организиране на пространството го „обличат“ с различни силуети и проекти, което е причина съвременното разбиране за геополитика да се дефинира като „политически анализ, съотнесен към географията във всичките ѝ измерения“ (Lizza, 2021: 45).

Като процес геополитиката е насочена към акумулиране и прилагане на власт и сила по пътя на доминация и експанзия. Разбирането за *власт* препраща към способностите за действие и към всичко онова, което е или може бъде придобито, следствие от които е постигане на форма на подчинение. Като частна препратка в обяснението на термина обикновено служат трите властови измерения на държавата – законодателна, изпълнителна и съдебна, свидетелстващи за „възможностите на правене, прилагане и

налагане на закони, с които се постига система на подчинение“ (Cattana, Nesci, 2017: 641). Властта обаче е относителна и произтичаща от държавата има много по-сложен произход. Категорията *сила* създава форми на поляризация, които придават различна тежест на изразяващите я териториално-политически субекти. Властта и силата са функция на разнообразни компоненти от материален и нематериален характер, което ги прави многомерни и условни.

Отложената върху пространството власт и концентрацията на силата може да са следствие от черти на географското положение, от демографски или природни ресурси, от икономически или военен потенциал, но също и от характера на комуникациите, управлението на информационни потоци, културната енергетика, престижа на институциите, култивирания репутация или доверие на изразителите на властта във взаимодействието им с външния свят. Последните нематериални атрибути препащат към „усещането за пространството“ като рефлексия от напластена върху него история и култура. Това е причина силата на пространството да произтича не само от обективно структурирани белези, но и от отложена върху него социокултурна тъкан, която му придава историческа инертност и психологическа принадлежност: силно или слабо; сигурно или несигурно; близко или далечно; централно или периферно; изконно, родствено, чуждо, неутрално и др. (Agnew, 2011; Замятин, 2004).

Произтичащи от властовия порядък на географското пространство са основни понятия, изразяващи геополитиката в аналитичния дискурс: *геополитическо поле, стратегически точки, геополитически интереси, геополитическа конкуренция/съперничество, геополитическа експанзия, геополитически възел, буферна зона, пояс на сигурност, санитарен кордон*. Нещо повече, всички тези понятия препащат към вариации на характера, сложността и величината на отлагане на властта върху географското пространство.

Различията в отлагания властови капацитет създават предпоставка за поляризиране и субординация в разпределение на силата на различни пространствени нива – от локално до глобално. В зависимост от потенциала, който притежават и интересите, които преследват, властващите върху определени пространства геополитически субекти се позиционират като световни, регионални или локални центрове на силата. Пространствата, акумулиращи властова енергетика от най-висок (планетарен) ранг, са по традиция представлявани от Велика сила (САЩ, Русия, Китай) или наднационално обединение (НАТО, ЕС, БРИКС, ШОС и др.). В съвкупност те определят съдържанието на т.нар. *Големи пространства* (Schmitt, 1995), структуриращи геополитическото съотношение на силите на глобално равнище.

Съобразно значението на регионалните и локалните геополитически системи разбирането за геополитика я проектира не само като външна (износ на влияние на международно равнище), но и вътрешна, и по-точно „вътрешен пространствен порядък и устройство на държавата във всякакъв смисъл“ (Ян, 2014: 92). В някои страни на Латинска Америка геополитиката е дори синоним на „политика за регионално развитие“ (Бъчваров, 1999: 100). С ориентация към по-ниско таксономично ниво вътрешната геополитика е насочена към оптимизиране на пространството като стратегически инструмент за акумулиране на сила и повишаване на неговата конкурентоспособност. От гледна точка на мащаба този род геополитика не отрича глобалните центрове на силата, а пренасочва вниманието към изследване на потенциала и поведението на изразяващите я регионални и локални геополитически субекти – икономически и етнически райони, агломерации, полюси на иновационен растеж и др. Подобни обстоятелства свидетелстват, че светът представлява пространство на множество центрове на силата, всеки от които притежава своя геополитика, подчинена на интереси и експанзивни способности. Съобразно ролята и мястото на всеки един от тях в конкуренцията за пространствени ресурси геополитическият анализ се разгръща на различни нива в междусубектното или субект-обектното взаимодействие – глобално, регионално, национално.

Присъщите за определени исторически периоди модели на социална организация и използвани технологични средства упражняват мащабно влияние върху промените в пространственото поведение на геополитическите субекти. Променливият характер на отлагане на властта и силата върху статута и ролята на пространството във взаимодействието му с външния свят намира отражение в последователна смяна на няколко научни парадигми (Василенко, 2006). Те маркират тенденциозна зависимост на разбиранията за неговата геополитическа ориентация, овладяване и организиране: *национално-държавна, идеологическа, геоикономическа, цивилизационна и информационна* парадигма.

Национално-държавната парадигма е присъща за класическата геополитика от края на XIX до средата на XX в. Силата на пространството в нея се разглежда като структурно детерминирана от географските (предимно физикогеографските) фактори. В качеството на централна категория между тях изпъква *географското положение*, въз основа на което се приписва предопределящо значение на статута и поведението на изразяващите пространството субекти във взаимодействието им с външния свят. На по-късен етап геополитиката е ознаменувана от глобални модели в качеството ѝ на геостратегия. Грубият географски детерминизъм се имплантира върху бинарни противостоения: „суша–море“ (телурократи–таласократи), „Изток–Запад“ (традиционализъм–модернизъм), „Север–Юг“ (богати–бедни), „център–периферия“ (Хартленд–Римленд). Под формата на модели ге-

ополитиката се превръща в наръчник за ориентация в структурирането на глобалния ред, използваща опростени географски интерпретации за пространството, натоварени със субективизъм.

Идеологическата и геоикономическата парадигма, характерни за посткласическата (наричана още ревизионистка или модерна) вълна в геополитиката (през втората половина на XX в.), разглеждат възможностите на пространството за акумулация на сила посредством особености на социално-политическата му ориентация. Характерна черта на такова концептуално виждане е отдаването на първостепенно значение на политическите институти, съюзите и икономическите механизми за пространствена организация и доминация.

Цивилизационната парадигма, произтичаща от социокултурната принадлежност и структурираност на пространството, черпи корени от предисторията на геополитическото знание (в трудовете на Н.Я. Данилевский) през XIX в. Впоследствие намира широко поле на развитие през XX в. в творчеството на западни историци (П.А. Сорокин, О. Шпенглер, А. Тойнби, Ф. Бродел); представители на геополитическата идеология на руското евразийство (П.Н. Савицкий, Н.С. Трубецкой, П.М. Бицилли, Л.П. Карсавин, Л.Н. Гумильов, А.Г. Дугин и др.), а в най-ново време – в концепцията на американския политолог С. Хънтингтън (1927 – 2008) за „сблъсъка на цивилизациите“ (Хънтингтън, 2000).

Информационната парадигма (водеща своето начало от края на 80-те г. на XX в.) се предопределя от ролята на новите технологии в комуникациите и мащабното влияние на средствата за масова информация (СМИ) върху геополитическите представи. Определящо за нея е *виждането за пространството*, изразявано от различен род субекти в процесите на геополитическо взаимодействие. Това най-ново постмодерно течение на геополитическата мисъл е продиктувано от информационно-психологическата революция на дигиталните и социалните медии. С упражняване на информационно влияние се постига овладяване на умовете и сърцата на хората с цел властване върху субективните (перцептивни, образни, семантични) измерения на пространството.

Като резултат от акумулирането на власт и сила върху пространството в предметния фокус на геополитиката попада широк спектър от процеси и явления: междудържавни отношения; експанзия (политическа, икономическа, културна); зависимости (субординация); съперничество за сфери на влияние; делимитация и регулиране на граници; борба за независимост на народите и тяхната пространствена проекция; сепаратизъм; етно-религиозни конфликти; интеграционни/деинтеграционни процеси; политически форми на териториално управление и самоуправление; електорални конфликти и др.

СУБЕКТИ (ИЗРАЗИТЕЛИ) НА ГЕОПОЛИТИКАТА

Традиционни субекти на геополитиката са териториално-политическите образувания: държави, коалиции, райони (административни, културни, икономически), градове и агломерации. С първостепенно значение се ползват държавите, понеже притежават вътрешен и външен суверенитет върху заеманото от тях пространство. Размерите и конфигурацията им са маркирани от граници, свидетелстващи за разпространението на държавната власт и са пряк изразител на нейната сила и/или слабости в процеса на териториално консолидиране. Геополитическият „скелет“ е формиран от географското положение; размера и конфигурацията на заеманото пространство; характера на границите; релефа, климатичните особености и преобладаващия тип природни ландшафти; демографския профил; ресурсната обеспеченост; културния и икономическия потенциал; отбранителните способности; геополитическия образ. Фундаментално значение върху кохезията на държавата като геополитически субект имат нейните възможности за упражняване на власт върху заеманото от нея пространство, населението и ресурсите, създаващи „ефект на сцепление“ (Jones et al., 2021: 31) за последващ културен, икономически и военен подем.

Експанзивната функция на държавите носи различен характер и е подчинена на определени цели: обезпечаване на сигурност; разширяване на територията до естествени граници; решаване на национални въпроси с етническа и културна идентичност; на идеологическа основа; исторически възжелания; икономически потребности. Държавите, предявяващи своите претенции чрез износ на влияние и форми на подчинение към външния свят, са основен действен фактор на геополитиката и участват в ролята на нейни субекти. На планетарно ниво такива безспорно са САЩ с амбиции за глобално лидерство, засвидетелствани от американското военно присъствие по света, „лостове“ за международен финансов контрол (МВФ, СБ), влиянието на американската култура, лансирането на икономическия либерализъм, разпространението на английския език. Отявлени геополитически субекти са също Русия, Китай, Великобритания, Франция, Турция, Израел, чиито вариативен властови потенциал и възможности за експанзия им придават статут на глобални или регионални геополитически сили. По-слабите и подложени на различен род външна зависимост държави са в повечето случаи лишени от геополитическа субектност и участват като обекти на геополитиката (реципиенти на влияние). В днешния свят на глобална взаимозависимост обаче междусубектните и субект-обектните отношения от геополитически характер между държавите създават ситуации на динамично равновесие, баланс на интереси и взаимовлияние, открояващи се със сложна йерархия в процеса на пространствено отлагане на силата.

Многоаспектният характер на съперничеството за влияние, амбициите към експанзия и балансирането на външно влияние подтикват държавите да инициират коалиции. Споделяйки общи интереси на интеграционна основа, се създават условия за поява на геополитически структури от наднационален тип. Такива са военните алианси (НАТО, ОДКС), икономическите съюзи (ЕС, НАФТА, АСЕАН, БРИКС), организациите по регулиране и обезпечаване на сигурност (ОССЕ, ШОС), организациите от картелен тип (ОПЕК). Разпределението на властта в тях има диференциран характер и е подчинено на интересите на страните членки. Различният геополитически потенциал на страните, участващи в коалиционни структури, обаче създава условия за вътрешна субординация и зависимости, извеждайки значимостта на едни държавни субекти над други: капацитетът и влиянието на САЩ в НАТО; на Русия в ОДКС; на Германия и Франция в ЕС; на Русия и Китай в ШОС; на Великобритания в Общността на нациите и т.н.

Териториалното средоточие предимно на икономически ресурси извежда доминиращата роля на определени райони, градове и агломерации като движещи сили на международна конкурентоспособност. Някои от тях участват като главни субекти в световната геополитика със свръхконцентрация на елитен демографски ресурс, международни управленски структури, иновационен потенциал, финансови и комуникационни възможности (Conti et al., 2014). На тяхна основа се образува отворена към външния свят мрежеста структура от информационни и икономически потоци, която поляризира пространството, упражнявайки пряко или косвено влияние върху страни, региони и света. От такъв тип са Силициевата долина в САЩ, агломерацията Рейн-Рур в Германия; глобални градове от ранга на Ню Йорк, Лондон, Токио, Париж, Шанхай, Сингапур и др.

Сред геополитическите субекти освен териториално-политическите образувания все по-голяма тежест придобиват: *транснационални корпорации* (ТНК), *финансови институции* (МВФ, СБ), *влиятелни фондове* („Отворено общество“), *религиозни движения* (църкви, секти), *политически кръгове* (Трилатерална комисия, Билдербергски клуб, политически партии), *етнокултурни общности*, *неправителствени организации* (Световна организация по туризъм, „Гринпийс“), *криминални групи* и др. С особена геополитическа тежест се открояват ТНК, чието влияние се проектира върху глобалното пространство. Ускореният процес на глобализация от края на 80-те години на ХХ в. под въздействие на информационно-кибернетичната революция в технологиите създава условия на постоянно задълбочаване на планетарната взаимозависимост между страни и райони в икономическата сфера. Последната е „съшита“ от финансови, технологични, информационни потоци, в основата на които стоят транснационални структури от корпоративно естество. ТНК са основни агенти на глобализацията и изграждат „съединителната тъкан“ на световната икономика (Jean, 2007: 90).

Доминирането на ТНК на международния пазар е свързано с трасиране на икономически механизми в конкуренция за влияние, която отслабва значението на природните фактори за сметка на технологиите и новите икономически продукти. В съвкупност те ускоряват формите на съподчинение и зависимост между страните и районите, които намират отражение във военния потенциал и сферата на сигурността. По пътя на вътрешнофирмен обмен (посредством филиали, дъщерни компании и франчайз партньори) ТНК създават условия на световния пазар, които са високо регулируеми от тях самите. С постигане на хоризонтална и вертикална интеграция в своите структури транснационалните субекти абсорбират и управляват огромен финансов и иновационен потенциал, чието влияние посредством мрежа от инвестиционни, иновационни и производствени механизми поставя в подчинение отделни страни, райони и градове. Концентрацията на богатство в ТНК и свързаните с тях икономически елити стимулира своеобразна „корпоративизация на световната геополитика“ (Dodds, 2023: 73).

Под влияние на призивите на глобализацията много от суверенните държави инициират процеси на партньорско сътрудничество с национални (съобразно произхода) ТНК, чийто резултатен ефект рефлектира върху размаха на геополитическите им функции. Сътрудничеството обикновено се изразява чрез лобиране и прокарване на интереси, които са взаимноизгодни и увеличават възможностите на страните да упражняват геополитическо влияние, както и способностите на ТНК да координират и насочват политиката на държавите. Например гекултурното влияние на САЩ е неразривно свързано с дейността на ТНК с американски произход, като „Кока Кола“, „Макдоналдс“, „Уолт Дисни“, „Ейпъл“; геоикономическото влияние на Русия – с гиганти от енергийния сектор – „Газпром“, „Роснефт“, „Лукойл“, „Татнефт“. Подобен процес се приема за адекватна реакция на държавите от постоянно увеличаващия се върху тях натиск от агентите на глобализацията, който способства за поддържане на по-висока жизнена адаптация, гъвкавост и ефективност. В това отношение силната съвременна държава се измерва „с условията, при които у националните компании възникват преимущества в глобалната икономика“ (Бусыгина, Окунев, 2014: 117).

Формите на съперничество и интеграция и характерът на експанзия дават основание съвременната геополитика да се възприема като пространствена система от множество хетерогенни изразители на силата, които осъществяват разностранно взаимодействие. Екстраполацията на влиянието им върху геопространството създава сложни ситуации на сътрудничество, конкуренция, (взаимо)зависимост и подчинение.

КРИТИЧНА ГЕОПОЛИТИКА. ИЗМЕРЕНИЯ НА „МЕКАТА СИЛА“

Разбирането за геополитика през социални и културни значения на пространството дава тласък на критичната геополитика. Първоначалната ѝ поява като течение в англо-американската политическа география в началото на 90-те години на XX век се свързва с имената на Саймън Делби (Dalby, 1990; Dalby, 1991), Джерард О'Тоал, Джон Еню (Ó Tuathail, Agnew, 1992). Обяснението в критичната геополитика непосредствено след края на Студената война е продиктувано от нарасналото влияние на информационните технологии, масмедииите и идеите за културен плурализъм върху представите за пространствата и акумулираната от тях сила. Последната се опира върху идеализирани сегменти (дискурси, образи, наративи), съпътствани от относителни оценки за проявлението ѝ под влияние на процеси на сътрудничество, конкуренция и зависимости между различен род геополитически субекти.

В днешния информационно-технологичен свят критичната геополитика предоставя адекватни възможности за разбиране на проблеми от комплициран характер. Геополитическите представи за пространството разкриват двусмислието, хибридността, едновременното взаимодействие, транснационалността и несигурността на съвременната реалност (Ó Tuathail, 1999). Развивана върху подобна плоскост, критичната геополитика е ориентирана към интерпретация на пространството на постмодерността, изтъкано от информационни потоци и кибернетика. В общественото съзнание този процес е съпътстван с култивиране на чувства, митове, ирационалност, аморфност на пространството, които кристализират под формата на характеризиращи го геополитически образи.

В методологично отношение критичната геополитика се опира върху постструктуралистично (идеализирано) *виждане за пространството* с качествено нов вид рефлексия, посредством социални подходи и методи за прогнозиране на регионалните и глобалните процеси. В основата на такава методология стои дискурсивният анализ като главна интерпретативна техника за изследване на общественото отношение към пространството. Този похват е съпътстван от анализ на публичните комуникации за проучване на идентичността, наративното и стереотипното виждане за пространството; метафоричното означаване на пространството; политическото брендиране на пространството. Дискурсите и представите, независимо дали са реч или текст, придават значение и смисъл на влиянието, поведението, статута и функциите на геополитическите субекти. С ярка сила на „улавяне“ енергетиката на идентичността на пространството например се експлоатират образите на „Евразия“ за Русия и „неосманизма“ за Турция, което недвусмислено повишава техния геополитически статус. Придвижването

на образи чрез акумулиране на сила върху пространството е познато като *геократия* (Замятин, 2009). От страна на държавната или регионалната политика образите и дискурсите се установяват като ефективно средство за преследване на политически и икономически изгоди, главно посредством акумулиране на „мека сила“.

В качеството ѝ на сложен и хетерогенен атрибут *силата* на всяко пространство е съставена от абсолютна („твърда“) и относителна („мека“) съставляваща. Абсолютните параметри на силата на пространството се свеждат до неговата площ, природноресурсен, демографски, икономически, стратегически потенциал. Физическите им белези ги правят сравнително лесно оценими и съпоставими. Относителният потенциал на силата засяга присъствието, доверието, надеждността, лидерските способности, привлекателността, културното и идеологическото влияние на субектите, изразяващи пространството. Последните „меки съставки“ извеждат на преден план психологическите за сметка на материалните средства на силата, чрез които субектите на геополитиката се сдобиват с геополитически образ. Базиран на върху стереотипна формализация, образите създават преценка за усещането на тяхната сила, съставлявайки неотменна част от геополитическия им потенциал (Кръстев, 2021).

С набиране на широка популярност в съвременния геополитически дискурс терминът *мека сила*, въведен в употреба от американския политолог Джоузеф Най, е отражение на активността на различен род субекти в процеса по сдобиване с влияние чрез привличане, убеждение и престиж. В семантичен план „меката сила“ носи черти на символно и образно значение. Акумулирането ѝ се смята за следствие от разпространение на ценности и норми на поведение под формата на представи и дискурси, които определят нейният смисъл като „способност да се влияе върху поведението на другите с цел постигане на желани резултати“ (Nye, 2004: 2).

Съдържанието на „меката сила“ обикновено е съпътствано от понятия като *имидж*, *репутация* и *бренд*, препращащи към символичния капитал и неосезаемата стойност на определени ценности. Съотнесени към териториално-политически образувания тези категории са основен нематериален капитал на тяхното влияние, проявяващо се в конкурентоспособност. Основните ресурси за постигане на „мека сила“ лежат предимно в хуманитарната сфера: култура, идеология, туризъм, институционални традиции, позитивен вътрешен модел на управление, политическа стабилност, културна дипломация. Характерна особеност на „меката сила“ е, че не се прилага директно, а е следствие от резултатен ефект на различни обществени събития и инициативи в процеса по организация на потенциала на пространството. Натрапчивото използване на същите ресурси се приема за вариант на „твърда сила“, понеже се осъществява под натиска на агитация, принуда, манипулация (Най, 2014). В този смисъл акумулирането

на „мека сила“ е технология на трансляция на хуманитарни ресурси посредством съблазн (подсъзнателно усещане за симпатия), като пасивен инструмент за създаване на позитивен образ към външния свят.

В определени случаи „меката сила“ може да е следствие от трансформиран вариант на твърдата – икономическата, политическата и военната сила. Успешният икономически модел на страните под формата на модел на подражание например е разновидност на „мека сила“. В основата на такъв тип сила стои качеството на живот, инвестиционната привлекателност, репутацията на експортни стоки, известността на национални брандове, харизматичността на лидери (зад които по традиция стоят мощни икономически и политически структури). Устойчивият политически режим, от друга страна, основан на определени ценности, повишава доверието и лидерските качества на държавите в международната общност, отреждайки им роля на посредници в регулирането на конфликти и кризисни ситуации. Демонстрацията на военна сила под формата на учения, паради и изложения от трета страна може да бъде източник на възхищение. Това е причина „меката сила“ да се възприема като „железен юмрук в копринена ръкавица“ (Паршин, 2013: 17).

В хибриден вариант комбинацията между „мека сила“ и „твърда сила“ е позната като „умна сила“ (*smart power*) – умело съчетание между „твърдата“ и „меката“ (Най, 2014: 19). В геополитическо отношение „умната сила“ е насочена към постигане на рационален баланс в придвижване на национални интереси на международно равнище под формата на „контекстуален интелект“ (Най, 2014: 346). Неговото съдържание се разбира като компетентност да се преобразува наличният потенциал на пространството, отговарящ на призивите на съвременното геополитическо взаимодействие. С други думи – това е умение да се отхвърля случайното; да се долавя разликата между видимата и мнимата реалност на различни явления; да се вижда дълбочината на конфликтите и противоречията в съвременния свят (Неймарк, 2019: 65).

Геополитически ефект на „меката сила“ е начинът на продължително отлагане на влияние посредством гъвкави инструменти в социалната и в хуманитарната сфера, а от последните десетилетия и чрез възможностите, които предоставят информационните технологии. През целия ХХ в. до днес САЩ са флагман в постигане на „мека сила“: международен финансов престиж (лидерство на долара); образование (топ университети); масова култура (Холивуд, шоубизнес, „стрийт култура“); топ брандове на масови потребителски стоки („Ейпъл“, „Майкрософт“, „Макдоналдс“, „Форд“, „Кока Кола“, „Ливайс“); лидерство в информационните технологии; международен статут на английския език и др. Според Най именно дефицитът в акумулирането и разпределението на „мека сила“ на Източния блок по време на Студената война стои в основата на неговото разпадане,

а впоследствие и на СССР, който не отделя достатъчно внимание в нейното акумулиране, „губейки битката в масовата култура със Западния свят“ (Nye, 2004: 74). В това отношение западната музика, мода, кинофилми и шоупрограми култивират имиджова привлекателност, която се увенчава с широко влечение сред обществените маси в социалистическите страни, разяждайки идеологическите основи на Източния блок. „Меката сила“ на САЩ се увенчава със съществено влияние върху геополитическия им образ и след края на Студената война. Тясно свързани с нея са хуманитарни технологии и политически явления като „права на човека“, „демократични интервенции“, „цветни революции“ и др., които транслират ценности и стереотипи сред обществените маси в международната общност в услуга на техните геополитически интереси.

През последните четири десетилетия геополитическият подем на Китай в глобалното му присъствие е силно стимулиран от увеличаващия се потенциал на „мека сила“. Като неоспоримо свидетелство служат успехите на „китайското икономическо чудо“, трайно подобрили благосъстоянието на хората и международния престиж на страната; мрежата от образователни центрове на „Институт Конфуций“; увеличаващият се международен интерес към китайската литература, философия, кухня, бойни изкуства, традиционна медицина. „Мекото“ геополитическо присъствие на страни като Германия и Япония, от друга страна, е традиционно свързано с технологичната напредничавост и високата репутация на политическо управление. Туризмът в качеството му на геополитически инструмент стои в основата на акумулиране на „мека сила“ за страни като Италия, Франция, Испания, Гърция, Турция.

Особено забележим се установява ефектът от акумулирана „мека сила“ при малки държави, които разполагат с ограничени ресурси за геополитическа експанзия и доминация. Посредством стиковката на дейности, подчертаващи рационална организация на тяхното пространство, като дипломатическа изтънченост, привличане на международни институти, финансова и политическа стабилност, екологични стандарти за качество и иновационна дейност, износ на култура, имидж на търговски марки, домакинство на спортни и културни събития, те се увенчават със забележими успехи на външно влияние и международно присъствие. Благодарение на „мека сила“ такава геополитическа субектност е характерна за Южна Корея, Сингапур, Швейцария, Норвегия, Финландия, Люксембург, Естония, Катар, ОАЕ.

Акумулирането на „мека сила“ от страните укрепва и разширява геополитическата им тежест, която неминуемо намира отражение върху отстояване на политически и икономически интереси във взаимодействие с външния свят. Широки възможности за постигане на влияние и образна привлекателност разкрива културно-хуманитарната дейност, свърза-

на с нарастване на „тежестта“ на културното наследство; стимулиране на межкултурен диалог; повишаване на образователни стандарти; укрепване на туристическа слава; развиване на „събитийна икономика“ и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Геополитиката е насочена към пространствено идентифициране на формите на власт и сила от различни субекти с относителна *континуалност* във времето. Тази особеност е обусловена от проследяване на тенденции в поведението на геополитическите субекти и закономерности при проявление на факторите за постигане на сила. В аналитичното обяснение за геополитика лежат още интересите на изразителите на властта; използваните средства за постигане на власт и сила; величината на техните експанзивни възможности и потребности. Задача на геополитиката обаче е да разкрие значението на онези атрибути, които формират устойчивостта и влияят най-силно върху поведението на общностите на изразяващите пространството субекти. Такива може да са потребностите от защита, социалната дисциплина, откритост/консервативност към външния свят, техническите възможности, културното месианство, икономическият подем, подхранващ исторически мит, военните способности и др. (Cristini, 2023). Потенциалът и амбициите на общностите в това отношение преобразуват изразяващите ги териториални субекти в глобални или регионални геополитически сили или обратно – в обекти на геополитиката от страна на външни хегемони.

Заради латентно проявяващи се процеси и нереализирани в историята възможности, обяснението в геополитиката е невинаги еднозначно. То не може да бъде грубо шаблонизирано и сведено до опростени трактовки от времето на класическия период от типа: суша–море, Изток–Запад, център–периферия. Обяснението в геополитиката изисква още диалектика, а на нейна основа – хипотези, сценарии, прогнози. Ще удържат ли хегемонията си САЩ? Ще има ли пряк сблъсък между САЩ/НАТО и Русия/Китай? Докъде ще стигне Русия по пътя на Реконкиста? Къде е бъдещето на Турция – в Европа, в Близкия изток, в Средиземноморието? Ще съумее ли Германия да се еманципира от американска зависимост? Какъв е статутът на Европейския съюз – регионална/глобална сила или васал на САЩ? Къде е мястото на Индия, Иран и Бразилия в един многополюсен свят? Ще настъпи ли промяна в геополитическата ориентация на България? Въпроси, на които еднозначен отговор на геополитическо обяснение няма.

ЛИТЕРАТУРА

- Бусыгина, И.М., И.Ю. Окунев.** 2014. Пространственное распределение силы и стратегии государств или что и как объясняет геополитика. – Полис. Политические исследования, №2, с. 106–123. / Busygina, I.M., I.Yu. Okunev. 2014. The Spatial distribution of Power and the Strategy states, or how and what explains the Geopolitics. *Polis. Political studies*, №2, pp. 106–123. (Ru)
- Бъчваров, М.** 1999. (съставител) Геополитика. Терминологичен справочник. София: Петексон, 196 с. / Bachvarov, M. 1999. (compiler) Geopolitika. Terminologichen spravochnik. Sofia: Petekson, 196 p. (Bg)
- Василенко, И.А.** 2006. Геополитика современного мира. Москва: Гардарики, 317 с. / Vasilenko, I.A. 2006. Geopolitika sovremennogo mira. Moscow: Gardariki, 317 p. (Ru)
- Желтов, В.В., М.В. Желтов.** 2009. Геополитика: история и теория. Москва: Вузовский учебник, 445 с. / Zheltov, V.V., M.V. Zheltov. 2009. Geopolitika: istoriya i teoriya. Moscow: Vuzovskij uchebник, 445 p. (Ru)
- Замятин, Д.Н.** 2004. Власть пространства и пространство власти. Географические образы в политике и международных отношениях. Москва: РОССПЭН, 352 с. / Zamyatin, D.N. 2004. Vlast' prostranstva i prostranstvo vlasti. Geograficheskie obrazy v politike i mezhdunarodnyh otnosheniyah. Moscow: ROSSPEN, 352 p. (Ru)
- Замятин, Д.Н.** 2009. Геократия. Евразия как образ, символ и проект российской цивилизации. – Полис. Политические исследования, № 1, с. 71–99. / Zamyatin, D.N. 2009. Geocracy. Eurasia as an image, symbol and project of Russian civilization. *Polis. Political Studies*, №1, pp. 71–99. (Ru)
- Колосов, В.А., Н.С. Мироненко.** 2002. Геополитика и политическая география. Москва: Аспект Пресс, 479 с. / Kolosov, V.A., N.S. Mironenko. 2002. Geopolitika i politicheskaya geografiya. Moscow: Aspekt Press, 479 p. (Ru)
- Кръстев, В.** 2021. Геополитически измерения на „меката сила“ на България в публичната (народната) дипломатия. – Проблеми на географията, №1–2, с. 27–40. / Krastev, V. 2021. Geopolitical dimensions of Bulgarian „soft power“ in public (people’s) diplomacy. *Problems of Geography*, 1–2, pp. 27–40. (Bg)
- Най, Д.** 2014. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век. Москва: АСТ, 444 с. / Nye, D. 2014. Budustee vlasti. Kak strategiya umnoj sily menyaet XXI vek. Moscow: AST, 444 p. (Ru)
- Неймарк, М.А.** 2019. „Мягкая сила“ в мировой политике. Москва: Дашков и К°, 272 с. / Neymark, M.A. 2019. “Soft power” in World Politics. Moscow: Dashkov and K°, 272 p. (Ru)
- Паршин, П.Б.** 2013. Проблематика „мягкой силы“ во внешней политике России. Москва: МГИМО (У), 2013, 38 с. / Parshin, P.B. 2013. Problematika „myagkoj sily“ vo vneshnej politike Rossii. Moscow: MGIMO (U), 38 p. (Ru)
- Хънтингтън, С.** 2000. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София: Обсидиан, 528 с. / Huntington, S. 2000. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Sofia: Obsidian, 528 p. (Bg)
- Ян, Э.** 2014. Что такое геополитика? – Мировая экономика и международные от-

- ношения, № 4, с. 90–101. / Jahn, E. 2014. Was ist Geopolitik? *World Economy and International Relations*, №4, pp. 90–101. (Ru)
- Agnew, J.** 2011. Space and Place. – In: Handbook of Geographical Knowledge. London: Sage, pp. 316–331.
- Antonsich, M.** 1996. Geografia politica e geopolitica in Italia dal 1945 ad oggi. *Quaderni del Dottorato di Ricerca in Geografia politica*, № 2, pp. 1–97.
- Cattana, A., M.T. Nesci.** 2017. Italiano compatto: dizionario della lingua italiana. Bologna: Zanichelli, 960 p.
- Cerreti, C., M. Marconi, P. Sellari.** 2019. Spazi e poteri. Geografia politica, geografia economica, geopolitica. Bari–Roma: Laterza, 424 p.
- Cristini, G.** 2023. Geopolitica. Capire il mondo in guerra. Milano: PIEMME, 220 p.
- Conti, S., P. Giaccara, U. Rossi, C. Salone.** 2014. Geografia economica e politica. Milano–Torino: Pearson, 215 p.
- Dalby, S.** 1990. American security discourse: the persistence of geopolitics. *Political Geography Quarterly*, № 9, pp. 171–188.
- Dalby, S.** 1991. Critical geopolitics: discourse, difference and dissent. *Environment and Planning D: Society and Space*, № 9, pp. 261–283.
- Dodds, K.** 2023. Il primo libro di geopolitica. Torino: Einaudi, 173 p.
- Jean, C.** 2007. Manuale di geopolitica. Quarta edizione. Bari–Roma: Laterza, 348 p.
- Jones, M., R. Jones, M. Whitehead, M. Woods, D. Dixon, M. Hannah.** 2021. Introduzione alla geografia politica. Spazi, luoghi, politiche. Torino: UTET, 207 p.
- Lizza, G.** 2021. Gli orizzonti della nuova geopolitica. Verso il 2050. Torino: UTET, 161 p.
- Marconi, M.** 2016. Ernesto Massi e Karl Haushofer: la scienza alla conquista della politica. *Geopolitica*, Vol. V, № 1, pp. 61–122.
- Nye, J.** 2004. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 191 p.
- O’Tuathail, G., J. Agnew.** 1992. Geopolitics and discourse: practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political Geography*, Vol. 11, pp. 190–204.
- O’Tuathail, G.** 1999. Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society. *Journal of strategic studies*, Vol. 22, №2/3, pp. 107–124.
- Schmitt, C.** 1995. Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969. Berlin: Duncker & Humblot, 668 S.
- Wolkersdorfer, G.** 2001. Politische Geographie und Geopolitik zwischen Moderne und Postmoderne. (Dissertation) Heidelberg, 250 S.

